

נתקבלו במערכת

ישורון. מאסף תורני. משא ומתן בהלכה וחידושי תורה ומחשבה מגדולי דורנו וחובשי בית המדרש, ומאוצרות חכמי ישראל לדורותיהם. **כרך כז, אלול תשע"ב.** עורך: שלמה גאטעסמאן. ניו יורק – ירושלים, מכון ישורון, תשע"ב. תתקמב עמ'. (0528-390665)

שוב כרך מלא וגדוש בתורה וחכמה של כתב העת הידוע 'ישורון', ובו מדורים רבים: 'אור הגנוז' – כתיבי קדמונים שנדפסים מכתבי יד, ובהם הפעם תשובות גאוניס חדשות מתוך כתי' שבו לקט תשובות של חכמי צפון אפריקה שההדיר הרב אברהם יעקב גולדמינץ; 'ספר איסור והיתר' של ר' מרדכי בן הלל בעל ה'מרדכי' – הלכות כשרות בחרוזים בתוספת פירוש, שיצאו לאור ע"י הרב דוד דבליצקי, מהדיר הראב"ה והראב"ן, עם מבוא והערות; חידושי המהר"ל מפראג ובנו רבי בצלאל על מסכת שבת, ועוד. בהמשך מדור רחב (למעלה מ-400 עמ') ובו דברים לדמותו ולזכרו של הגר"צ פינקל זצ"ל ראש ישיבת מיר שנפטר בשנה שעברה, וכן חידושי תורה ומוסר של המנוח והספדים שנישאו לזכרו, חידושים של גדולי התורה בעלי המוסר בדורות הקודמים, מהם זקנו שאת שמו נשא ועוד מקרוביו של הגרנצ"פ, בתוספת תיאור דמויותיהם ועוד. בהמשך 'קונטרס מעדני אשר' לזכרו של הגאון רבי אשר כ"צמאן זצ"ל מרבני ליטא וארה"ב, עם קווים לדמותו שנכתבו ע"י בנו ר' אליעזר מעורכי הקובץ, וכמה חידושים ומכתבי תורה של גדולי הדור שעבר עמם היה קשור שנמצאו בין גנזיו. בהמשך נדפסו חידושים מכתב ידם של גדולי ישראל זצ"ל (ר"ח מבריסק, האדר"ת, הרב אלישיב ועוד) ושליט"א (הרב ברוך מרדכי אזרחי, הרב משה שטרנבוך – דעתו בעניין קביעת רגע המוות לפני חזרתו ואחריה, ועוד). בין השאר נידונה שם שאלה אקטואלית ביותר: האם מים שמקורם בעיבי לחות, שמצטברים כטיפות על צינורות הקירור של מזגן, כשרים ליצירת מקווה? לכאורה אין בכך בעיה, כי המים האלו מעולם לא נשאבו ולא היו בכלי, ואם כן יתכן שיש בכך פתרון למילוי מקוה חדש במקום ובזמן שאין בהם גשמים. מעוררים עניין ביותר הם המאמרים בחלק המחקרי-ספרותי של הקובץ – מדור 'הקולמוס והספר': נמצאות בו ביוגרפיות מקיפות על כמה ת"ח לא-מספיק-מפורסמים בני הדור הקודם – ביניהם רבי אריה פומרנצ'יק בעל 'עמק ברכה' ורבי חיים צימרמן בעל 'אגן הסהר' ושאר ספרים, שניהם גאוניס עצומים ומחברי ספרים חשובים, הראשון נפטר באופן פתאומי בגיל צעיר, והשני מרוב גאוניותו ואישיותו המיוחדת לא זכה למצוא מסגרת שתתאים לרוחו הסוערת, ושבה יוכלו לבוא לידי ביטוי כוחותיו העילויים והידע העצום שלו בכל פינות התורה (המחבר מצא בפנקס ההשאלות של ספריית ישיבה אוניברסיטה בניו יורק, בה למד ולימד ר"ח צימרמן בצעירותו במשך מספר שנים, שר' חיים שאל כל יום, במשך שנים, כמה עשרות [!]) ספרים מספרי הספרייה בכל תחומי התורה והמחקר התורני והחזירים למחרת, כך שבמשך כמה שנים עבר על רבבות ספרים, ועל פי כשרונותיו הפלאיים כנראה ידע את תוכנם באופן מושלם!). הרב דוד קמנצקי, מעורכי הקובץ וחוקר תורני ידוע, כותב את כל הידוע על התלמוד דפוס קושטא 'הנעלם', שרק שרידי דפים נותרו ממנו; הרב איתם הנקין מדולב שבבנימין, ת"ח וחוקר תורני מבריק, מצליח למצוא 'מתחת לאדמה' מקורות היסטוריים ש'עושים סדר' בתולדות בני משפחתו של בעל ערוך השולחן; והרב אריה ליבוביץ מיישבת שעלבים חוקר את מהותם של

'תוספות רבי אליעזר מטוך' שמהווים חלק ניכר מהתוספות 'שלנו' על דפי התלמוד, ומגיע למסקנה שרבי אליעזר, למרות היותו בן אשכנז (=גרמניה), סיכם וערך בתוספותיו אך ורק את דברי רבותיו הצרפתים, ורק ב'גיליונות' הוסיף הערות משל עצמו ומשל רבותיו האשכנזים – אלא ששיבושים בדפוסים גרמו לכך שחלק מהגיליונות נכנסו לתוך דיבורי התוספות. וכל הרשימה הארוכה הזו כוללת רק מעט מהכמות והאיכות המיוחדים שבכרך הגדול הזה, כדרכם בקודש של כל כרכי 'ישורון'. ורק שתי הערות טכניות לסיום: א. הרבה טעויות דפוס נמצאות על דפי הכרך הזה, הרבה יותר מדי, חלקן אפילו מביכות; העורכים חייבים לתת את הדעת על הגהה רצינית נוספת לפני הורדת כל כרך לדפוס, כי הטעויות המרובות אינן לכבודם ואינן לכבוד הקובץ החשוב זה. ב. השער בכרכי 'ישורון' זהה תמיד בכל הכרכים, ורק על גב הכריכה מסומן מספר הכרך ותאריך הוצאתו לאור; הדבר גורם לטירחה מרובה ולא־יהבנות כאשר רוצים לציין ולהפנות לכרך מסוים, ונדמה לי שתועלת גדולה תהיה לקוראים אם בכל כרך יודפס לפחות שער־משנה שבו יפורטו פרטי הכרך הנוכחי, ועוד יותר אם – כמקובל בהרבה כתבי עת – בתחתית כל עמוד יצויין מספר הכרך, מה שיסייע לזהות את הכרך המסוים כאשר לפני הקורא נמצא למשל מאמר מצולם. יישר כוחם של צוות העורכים, בארץ ובחו"ל, של הקובץ החשוב והגדול הזה.

עלי ספר. מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס והדיגיטלי.
גיליון כב. בעריכת דב שוורץ וגילה פריבור. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ב. 171+XIV עמ' (03-5318351)

עשרה מאמרים קצרים וארוכים מכילה חוברת זו, העוסקים ישירות ועקיפות בענייני הספר העברי. חלק מהכותבים הם אנשי מחלקות שונות באוניברסיטת בר אילן, ואחרים מהמכללה האקדמית נתניה, מאוניברסיטת בן גוריון, מהמרכז האוניברסיטאי באריאל, כותבת אחת מאוניברסיטה בפריז ועוד. במאמר הראשון דן הרב ד"ר אלי גורפינקל, מהמחלקה לפילוסופיה יהודית בבר אילן ותושב בית אל, ביחס המשתנה ל"ג עיקריו של הרמב"ם במשך הדורות. הוא קובע שהיו ארבעה שלבים של התייחסות ל"ג העיקרים במהלך השנים, מן התקופה שהגדרותיו של הרמב"ם לא נחשבו מחייבות – עד ליזמן שבו רשימת עיקריו הפכה ל'נוסח קאנוני' שהיה קשה אף לדון בו; בדורות האחרונים החל לדעתו שלב חמישי, שבו נבחנו ונבחנים עיקרי הרמב"ם ע"י 'מרחיבים' ו'מקצרים' מכיוונים שונים, ועדיין לא נאמרה בנושא המילה האחרונה. ד"ר גדי גזבר מפדואל שבבנימין חוקר את מקורותיהם ונאמנותם של הגהות המהר"ל לטור יורה דעה וטור אבן העזר, ומגיע למסקנה שהחידושים הוותיקים על יורה דעה הם אכן דברי מהר"ל מפראג, בעוד שהחידושים על אה"ע שיצאו לאור מכת"י רק בדורנו (בטור הוצאת 'אל המקורות', ירושלים תשט"ו–תשי"ח) נראים בעיניו מסופקים, ולו רק בגלל שכתה"י היחיד, שהמהדיר טען שהוא נמצא בספריית קמברידג' ולא מוסר לגביו שום פרטים מזהים, לא קיים שם. נוסף על כך הזיהוי הסתמך על הקולופון, ועל סגנון הדברים שלדעת המהדיר 'ניכרים דברי אמת' שהם סגנונו של המהר"ל – אך המחבר כותב שהקולופון שייך לחידושים על יו"ד ומקורו בכלל בכת"י אחר, ושאינו שום דמיון בין חידושי המהר"ל על הטור יו"ד לבין החידושים מכת"י על אה"ע! כנראה שהמהדיר הוטעה. אמנם הוא מסיים שיתכן שחידושים אלו הם של נכדו של המהר"ל, ויש לכך כמה סימנים. הרב ד"ר מאיר מוניץ ממכללת הרצוג חוקר ביסודיות את דרך עריכת הספר 'אורות הקודש', ומסקנתו שנוסף לרב דוד כהן 'הנזיר' גם הרב צבי יהודה והרב חרל"פ התערבו בעריכת הספר, מה שמסביר את חוסר האחידות ואף הסתירות הקיימות במגמת חלק משינויי הנוסח והעריכה. לדבריו רוב השינויים מרככים ביטויים רדיקליים או

סנסציוניים וכן מעלימים ביטויים אישיים, אך למעשה אינם משנים את עיקר התוכן של הפסקאות שבספר. הרב יצחק הרשקוביץ מנתח את הספר המפורסם 'אם הבנים שמחה' לרבי יששכר שלמה טייכטל הי"ד, ומוצא שיש בו שלוש חטיבות ברורות שנכתבו בזמנים שונים, ובהם ניכרת התפתחות והבשלה בדעותיו ואמונותיו של הרב טייכטל לכיוון גישה המחייבת נטילת אחריות בקירוב הגאולה, ומדגישה את הצורך בשוב הארץ ובאחדות האומה. יישר כוחם של העורכים שהחזירו את כתב העת הזה למקום מרכזי בחקר הספר העברי.

שו"ת פוע"ה. מניעת הריון. קובץ שאלות רבני פוע"ה ותשובות של פוסקים בעניינים הקשורים למניעת הריון, בתוספת מבואות הלכתיים-רפואיים, הערות וסיכומים. עורך: הרב אריה כץ. 141 עמ'. (02-6515050)

מכון פוע"ה משרת אלפי זוגות המבקשים ייעוץ הלכתי בתחומי הפרייון, ההיריון, פתרון בעיות בתחום האישיות ועוד. בין השאר נשאלים רבני המכון בענייני מניעת הריון על פי ההלכה, מתי זה מותר, בעזרת אלו אמצעים, לכמה זמן וכו'. המיוחד בשאלות אלו, אולי יותר מאשר בתחומים הלכתיים-רפואיים אחרים, הוא שלנסיבות האישיות המשתנות קיימת השפעה רבה על הפסק ההלכתי הסופי, ולכן אין כמעט מנוס מאשר לקבל ייעוץ הלכתי אישי – ורבני מכון פוע"ה הם כתובת מועדפת לרבים וטובים מכל המגזרים. מחד גיסא הרפואה מתקדמת בקצב מדהים, ומאידך גיסא לכל זוג הפוסק שלו, ולכן כדי לשרת את הציבור באופן מושלם חייבים רבני המכון להיות מעודכנים בדעות השונות הרפואיות וההלכתיות, ואף להיות בקשר הדוק עם הפוסקים מכל הסוגים – חרדים וחסידים מכל הזרמים, וכמובן דתיים וחרדי"לים מה'מחנות' השונים. הקשר הדוק הזה מגביר כמובן את האמון של הרבנים במכון, מפני שהם יודעים שרבני המכון לא ימליצו לשומעי לקחם לנהוג באופן שאינו מקובל על רבניהם. אלפי שאלות נשאלו ושאלו אנשי הצוות של מכון פוע"ה, שאלות שעליהן הם קבלו תשובות מגדולי הפוסקים בדורנו; אלו הקשורות לנושא שבכתרת נאספו בקונטרס החשוב הזה. בין עשרים המשיבים שבקובץ נמצאים, נוסף לרב אליהו זצ"ל שהיה הפוסק המוכתר של מכון פוע"ה, הרב משה הלבירשטם זצ"ל מראשי העדה החרדית בירושלים, הרב מנשה קליין זצ"ל האדמו"ר מאונגוואר ובעל שו"ת 'משנה הלכות', ויבל"א הרב אשר וייס, הרב מאיר מזוז, הרב אביגדור נבנצל, הרב טנדלר מארה"ב וכמובן הרב יעקב אריאל והרב דב ליאור ועוד. גם הרב חיים קנייבסקי נמנה בין המשיבים. החוברת מחולקת לחמישה פרקים: מבוא הלכתי רפואי, 'כמה ילדים צריך ללדת?' (מצוות 'פרו ורבו', 'לערב', 'שבת' ופרטיהן), גדרי סירוס באשה (קשירת חצוצרות, כריתת רחם, סליל ה-ESSURE), מדבקה למניעת הריון (בעיקר בשאלת היתר הדבקה בשבת, ובשאלת החציצה בטבילה כשהיא דבוקה לגוף), וטבעת למניעת הריון (בעיקר לגבי דרך הבדיקות בנוכחותה ולגבי חציצתה בטבילה); חשוב לדעת שהמונח 'טבעת' בענייני רפואה נשים מאוד מטעה, כי מתכוונים בו לעיתים למכשירים שונים לגמרי זה מזה: עיגול פלסטי דמוי טבעת מהווה חלק מכמה סוגי התקנים תוך רחמיים, ולכן לעיתים מכנים את ההת"ר 'טבעת'; קיימת טבעת המסייעת לייצב את הרחם אצל אשה במצב של 'צניחת רחם'; וגם אמצעי המניעה הבעייתי-יחסית דיאפרגמה ויש שמכנים אותו 'טבעת', בגלל הטבעת הקפיצית הקבועה בו ומחזיקה את צורתו הכיפתית. בכל אופן כאן הכוונה למשהו אחר – לטבעת החדשה שנקראת נז'הרינג, שהאשה מניחה אותה למשך כמה שבועות עמוק באותו-מקום והיא משחררת במשך כל אותו זמן הורמונים בכמות מתאימה כדי למנוע הריון, בדומה לגלולות. האמצעי המעניין ביותר הוא ללא ספק ה'אשור' – הסליל הנ"ל, שבדרך עקיפה גורם לכך שהחצוצרה תיסתם כמה שבועות אחרי החדרתו לתוכה. מדובר לכאורה על גרימת אי-פוריות [=סירוס] בדרך של

'גרמא', כי בשבועות הראשונים אחרי ההחדרה החצוצרה עדיין פתוחה, ורק לאחר כמה שבועות, בעקבות גדילת רקמה בתוך קפיץ ה'אשור', נסתמת החצוצרה. ואכן רוב הרבנים מתייחסים להתקן חדש זה בחומרה פחותה מאשר לקשירת חצוצרות כאשר קיים צורך רפואי חיוני למנוע לחלוטין אפשרות להריון בעתיד, אם כי גם הסליל גורם למצב בלתי הפיך – רק בעזרת ניתוח אפשר לשחרר סתימה בחצוצרה שארעה בעקבות החדרת ה'אשור' לתוכה, או לחילופין להרות בעזרת הפריה חוץ גופית. מעניין שהרב יעקב אריאל שליט"א היה היחיד מבין הפוסקים המובאים בחוברת שלא נטה לייחס לתהליך כזה הגדרה של 'גרמא', מפני שמדובר לדעתו על סוף ידוע מראש – החדרת ההתקן הזה גורמת לתהליך שיסתום בסופו של דבר בוודאות את החצוצרה; אולם הרבנים האחרים מקילים, בוודאי במקרים שהאלטרנטיבה היא קשירת חצוצרות, ואף במקרים בהם יהיה צורך במניעת הריון ממושכת באמצעים בעייתיים מבחינה הלכתית כמו דיאפרגמה למשל. וכל זה רק פירור אחד, על קצה המזלג, מחוברת חשובה זו. יישר כוחו של העורך המוכשר ידידי ושכני הרב אריה כץ שליט"א, וברכות למכון פוע"ה בראשות הרב מנחם בורשטיין שליט"א על היוזמה החשובה; ניתן להניח שחוברת זו היא רק ראשונה בסדרה של קובצי תשובות שמכון פוע"ה יוציא לאור לתועלת הרבים.

יד נתן. חלק שלישי. תשובות ובירורים בהלכה בארבעה חלקי שולחן ערוך. מאת נתן יהודה אורטנר. לוד, תשע"א. תקנט עמ'. (08-9221848)

שבעים סימנים, בהם דיונים בכל חלקי השו"ע, מכיל הכרך השלישי של שו"ת יד נתן, שחיברו רבה הוותיק של העיר לוד. החלק הראשון יצא לאור בשנת תשכ"ז עוד לפני שמונה לרב העיר, לאחר הפסקה ארוכה יצא לאור החלק השני בשנת תשנ"ט, ובשנה שעברה יצא לאור החלק השלישי. במשך השנים הספיק הרב אורטנר להוציא לאור מאמרים וספרים רבים, הידוע שבהם הוא הספר 'אשנב ליהדות' שזכה לפופולאריות רבה, וסייע לקירוב רבים לאביהם שבשמים עוד בזמן שהחזרה בתשובה הייתה תופעה נדירה. הרב אורטנר, צאצא למשפחת חסידי בלז, עוסק בספרו בשאלות מכל הגוונים; סימן אחד (סי' כט) דן בשאלה שמוכרת יותר לגבי ספירת העומר – מה דינו של קטן שהגדיל באמצע ימי חנוכה, האם הוא יכול לברך על הנרות? הרב מודה שבפשוטות התשובה ברורה – ההלכה היא שבכל יום מצות ההדלקה היא מצוה נפרדת; אבל בהמשך הוא מצטט את הרוגצ'ובר מדווינסק שקטן שהגדיל באמצע חנוכה פטור מהדלקה מפני שלדעתו כל ימי החנוכה הם אכן מצוה אחת מתמשכת, כי עיקרו של הנס היה ביום הראשון וכל שאר הימים נגררים אחריו. המחבר מציין שהדברים מתאימים לסברת המהר"ל שהנס היה שינוי באיכות השמן כולו, שמשמן רגיל הפך ל'שמן נס' שיכול לדלוך שמונה ימים, ושינוי-ניסי זה קרה ביום הראשון. למעשה רוב הפוסקים אינם חוששים לסברת הרוגצ'ובר הנ"ל, ומתייחסים להדלקת נר חנוכה בכל יום כלמצוה נפרדת, כפי הסביר הראשונה. בסימן מו מתאר המחבר מקרה טראגי של אשה שהעידה כמשיחה לפי תומה שאמה האלמנה נישאה עוד ברוסיה לאחיו הצעיר של בעלה למרות שהיו לה ילדים מבעלה הראשון המנוח, ולכן הילדים שנולדו אח"כ לשניהם הם ממזרים גמורים (בני אשת אח שלא במקום יבוס); השאלה היא האם ולמי חובה להאמין בסיפור הזה, איך לנהוג בבני משפחה זו ומה דינם של שאר הצאצאים של אותה האם. קונטרס 'תפארת אבות בנים' בסוף הספר מביא מחידושי תורתם של בניו ונכדיו של המחבר, ומפתח מפורט חותם את הספר.

מאיר השחר. סובב והולך על עניני ברכת התורה וברכת אהבה רבה שפותרתה. מאת הרב הגאון מוהר"ר מאיר ב"ר אליעזר ליברמן סג"ל זצוק"ל. נדפס פעם אחת

בעיר פרנקפורט דאודר בשנת תק"ט לפ"ק, ועתה יוצא לאור בעז"ה"ת בעריכה מחודשת בתוספת ציונים מראי מקומות ותיקונים ע"י שלום דזשיקאב. מאנסי, תשע"ב. [40+קסב עמ']. (356-6582-845)

קדמונים כבר העירו שדברי תורה נמשלו לכוכבים, שנראים כנקודות קטנות ברקיע, וככל שמתקרבים אליהם רואים את גודלם העצום. הדברים האמיתיים האלו נכונים ביותר בעניין ספר זה, שבו בעמקות וברחבות נפלאים דן אחד מגדולי הדור במרכז אירופה לפני כשלוש מאות שנה, רבי מאיר סג"ל זצ"ל, בפרטי דיני ברכת התורה ומקבילתה ברכת 'אהבה רבה'. על ר' מאיר המחבר לא ידוע כמעט דבר, כי אם שאביו רבי אליעזר ליברמן סג"ל היה אף הוא דיין בעיר ליסא כבנו אחריו, שהאב נפטר בעוד רבי מאיר ילד, ושמשפחתם היא משפחת רבנים חשובה ומיוחסת שמגיעה עד לרבי מרדכי יפה בעל הלבושים ולשל"ה הקדוש. בפולמוסים שבאותו דור לא עלה שמו של המחבר, בין חכמי דורו לא נזכר, ועם ישראל גם לא זכה לאורו של הספר הגדול על ספר המצוות לרמב"ם שעליו עמל ואותו רצה להוציא לאור ('אור המאיר' הוא חלק קטן ממנו); מתוך דברי ההקדמה נראה שהסיבה העיקרית הייתה חסרון ממוך, וכמאמר רבי ישמעאל 'בנות ישראל נאות הן, אלא שהעניות מנוולתן'... נראה שגם ספר זה נדפס מאותה סיבה בטפסים מעטים בלבד, והוא היה תמיד יקר המציאות. עיקר עניינו כאמור בהלכות ברכת התורה והמסתעף, הוא דן אם הברכה הזו מדאורייתא או מדרבנן, ואם היא מדאורייתא – האם ואיך היא נמנית בין תרי"ג המצוות, ועוד ועוד. מאז הדפסתו בשנת תק"ט כמעט שלא בא זכרו בספרים של הפוסקים (מצאתי בפרויקט השו"ת של בר אילן רק הפנייה אחת – שו"ת שיח יצחק מאת ר' יצחק ווייס מפרשבורג ס' כז; הפנייה בודדת זו [לעמ' עה במהדורה החדשה, דין י] נשמטה מעיניו של המהדיר), למרות שהוא עוסק אגב נושא העיקרי בעניינים מרכזיים בפסיקה: דיני ספק וספק-ספיקא, גדרי המניין 'תרי"ג' מצוות ומשמעותם, ביטול חמץ ועוד. זהו עוד מפעל בין מפעליו התורניים-ספרותיים של הרב דזשיקובס לזכר בנו ז"ל שנפטר בילדותו, מעין 'תחיית מתים' לספרים תורניים נשכחים, מידה כנגד מידה. הספר נפתח במבוא מקיף על העיר ליסא ורביה, ומסתיים במפתח נושאים מפורט. ייש"כ למו"ל המהדיר ולעוזריו על היוזמה ועל הביצוע.

עמדות – עם, מדינה, תורה. כרך ג. תקשורת – יעדים ואתגרים. עורך:
משה רחימי. אלקנה-רחובות, מכללת אורות ישראל, תשע"ב. XXII+226 עמ'.
(03-9061304)

בשנת תשס"ט התקיים במכללת אורות באלקנה כנס בנושא האתגרים והיעדים שמציב לפני מחנכי הדור עולם התקשורת העכשווי. בשיטות מחקר שונות ניסו המרצים, שבאו מעולמות שונים (בית ברל, בית מורשה, מכללת הרצוג, המרכז האוניברסיטאי באריאל, מכללת שאנן, מכללת אמונה, מכללת ליפשיץ ואוניברסיטת ת"א), לחשוף סוגיות תורניות, אקדמאיות, חינוכיות וציבוריות הקיימות היום סביב נושא התקשורת, המקיף את כולנו יום יום, לעיתים עד בלי הכיל... מיטב ההרצאות הועלה על הכתב; יש בספר דיון בפן היהודי של סרטים ומחזות מנקודת המבט של היוצרים ושל הצופים, בייחסי תקשורת ורבנים, בכח של התקשורת כמוצא אחרון של היחיד והציבור שמרגישים נפגעים ואין שומע להם, בצריכת התקשורת בציבור הדתי לגווניו, באתגר החינוכי-תורני של חינוך בצל אמצעי התקשורת על כוחם המושך והמשכר, וכמובן היבטים תורניים של התקשורת – מאמר חשוב של הרב גוטל בעניין גבולות הביקורת המקצועית – הצורך הציבורי בביקורת חופשית מול דיני לשון הרע והלבנת פנים, דיון בעניין

הידיעה העיתונאית והשפעתה על פסקי הלכה בדורנו, והחוקר ד"ר צוריאל ראשי משווה בין תקנוני אתיקה עיתונאיים ובין עקרונות המשפט העברי בנושאים שונים. מאמרים נוספים עוסקים בהגדרת התקשורת ואשמותה בנוזקים ציבוריים שונים, ובצורך של הציבור הדתי להיכנס בעוצמה לתוך עולם התקשורת כדי למזער נזקים ולהפיק תועלת ציבורית מהמדיניות התקשורתיות השונות. תקצירים באנגלית חותמים ספר חשוב זה.

להכות שורש. הראי"ה קוק והקרן הקיימת לישראל. הרב אברהם וסרמן ואיתם הנקין. ירושלים, תשע"ב. 198 עמ'. (5718556-03)

'הקרן הקיימת לישראל' מוכרת לנו היום כגוף חצי-ממשלתי המטפל בחלק מקרקעות המדינה, ליד מנהל מקרקעי ישראל ומשרדי הפנים, החקלאות והתשתיות ועוד. אולם בקנה מידה היסטורי מדובר על משחו אחר לגמרי; הקרן הקיימת שהוקמה לפני 110 שנה הייתה מפעל ציוני-לאומי ששם בראש מעייניו לרכוש ולגאול ולהציל את קרקעות ארץ ישראל ולהעבירם לבעלות העם היהודי, להכין תשתית להקמת ישובים ולסייע בפיתוחם של ישובים חדשים. לשם כך היה צורך בממון רב, שרובו ככולו התקבל מיהודי העולם. אולם רוטשילד יש רק אחד, ואי אפשר היה לסמוך בעניין זה על העשירים בלבד; לכן הומצאה 'הקופסה הכחולה' שניצבה כמעט בכל בית יהודי בארץ ובתפוצות וברוב מוסדות החינוך היהודיים בעולם עד לפני כמה עשרות שנים, ובה נאספו פרוטה לפרוטה שהצטרפו לחשבונות גדולים, ואלו מימנו את רוב הרכישות והפעילויות החשובות של הקק"ל. הקופסה הזו עמדה לצידה של 'קופת רבי מאיר בעל הנס' הוותיקה שמימנה את 'היישוב הישן' בארץ במשך דורות, ובאופן טבעי נוצרו מתחים בין האחראים לקופה הישנה ומפיצי הקופסה החדשה. ראשי הקק"ל היו צריכים סיוע מאת גדולי ישראל שייפנו ב'קול קורא' לציבור הרחב, ויעגנו בכתובים את הלגיטימציה של הקופסה הכחולה לצד הקופה הישנה, גדולים כאלו שרבות אלפי ישראל בארצות אירופה המזרחית, המאגר האנושי הגדול של עם ישראל לפני השואה, ישמעו בקולם. כאן התחיל הקשר ההדוק בין הקרן הקיימת לרב קוק; הקק"ל ביקשה את תמיכתו הפומבית של הרב, והוא הסכים בנפש חפצה – אבל השתמש בהשפעתו בעקביות, בחכמה ובאחריות כדי שהקרן תלחץ על המתיישבים על קרקעותיה לשמור על השבת ועל שאר קודשי ישראל. יש לזכור שעד לראשית המאה העשרים רוב תושבי הארץ היהודים היו שומרי מצוות, והמהפך שהחל לתת את אותותיו בהשתלטות של מפלגות הפועלים החילונית-סוציאליסטיות על הנהגת יהודי הארץ הדאיג מאוד את היהדות הנאמנה, שראתה בעיניים כלות כיצד נרמס כל הקדוש לה ברגלי המתיישבים החדשים, ואיך מוקמים על קרקעות הלאום יישובים חדשים שעל דגלם חרוט הבוז לתורה ולמצוות. באופן טבעי גרם הדבר להתרחקות הרבה יהודים שומרי מצוות מהתמיכה בהתיישבות בארץ ומהמוסדות התומכים בה ובראשם הקק"ל, וכאן היה מקום רב לרב קוק לאזן את התמונה: לחזק בכל כוחו את המשך גאולת קרקעות הארץ מחד, ומאידך למתן ככל יכולתו את השפעת החילון המתפשט על המוסדות המתיישבים. בכל הנושא המרתק הזה עוסקים מאתיים עמודי הספר החשוב הזה; שני המחברים, שניהם תלמידי חכמים חשובים וחוקרים תורניים מן המדרגה הראשונה, מנתחים בדקדוק רב, תוך חשיפת מכתבים וצילומים שלא התפרסמו מעולם, את התקופה ואת אישיה ואת המאמצים האדירים שנעשו להרחבת ישוב הארץ בשליש הראשון של המאה העשרים, הכל סביב לפעולותיו הציבוריות של הראי"ה קוק. בספר שלושה שערים; הראשון עוסק בחשיבותם של הכרוזים שפרסם הראי"ה בזכות התמיכה בקק"ל, ומדגיש את תמיכתו המקבילה של הרב בקופות רמבע"נ – ומנגד את התנגדותו העקבית להביע תמיכה ב'קרן היסוד', שעיקר עיסוקה היה במימון הפעילות השוטפת ביישובים ופעולות תרבות, פעילות שכללה חריגות רבות

מההלכה. השער השני, שהוא השער המרכזי בספר, מתאר בהרחבה את מאבקו של הראי"ה על שמירת המצוות בקרקע הלאום ובעיקר על מניעת חילולי שבת וחג, מאבק שכלל אין סוף מכתבים וכרוזים, וגם לחצים וסנקציות ציבוריות מטעם הרב ועושי דברו; מי שחשב שהראי"ה זצ"ל היה ת"ח ופוסק הלכות ומקובל ומחבר ספרים ולא דווקא איש מעשה – מופתע לקרוא על חושי הפוליטיים המחודדים של הרב, שידע ללחוץ במקומות הנכונים, לדבר עם זה בלשון רכה ועם אחר בתקיפות וסמכותיות, כדי להשיג את מטרתו – מקסימום ישוב ארץ ישראל במינימום פגיעה בתורת ישראל. בשער השלישי נידונו פעולותיו המעשיות של הרב שבהן נעזר בקק"ל, כעזרה ביסוד ישובים ובהקמת בתי כנסת וכד'. השילוב בין אפרוריות המעשים הקטנים עם גדלות הרוח ועוצמת החזון מעוררים התפעלות מהדמות הענקית של מרן הראי"ה זצ"ל, שפן זה בחייו ובפעלו היה עלום יחסית. מהאגרות המצוטטות בספר ומתיאור התקופה בידי המחברים בולט לעין שחלק גדול ממנהיגי ה'מזרחי' היו כפופים לדעתו של הראי"ה בפעולתם הציבורית בכלל, ובענייני היחס לקק"ל ופעולתם בישוב הארץ בפרט. עשרות האגרות החדשות והצימוקים החדשים שלא נתפרסמו מעולם, התיאור הממצה והמרגש, החידושים הרבים ההיסטוריים הנוגעים לישוב הארץ ולגדולתו של מרן הראי"ה, העריכה המוקפדת והמתח המפורט, עושים ספר זה לספר חובה לכל מי שהדמות הגדולה של הרב קוק ותולדות ישוב הארץ יקרים ללבו.

באור פניך יהלכון. מידות וערכים בעבודת ה'. שיחות מאת הרב אהרן ליכטנשטיין, מעובדות בידי הרב ראובן ציגלר. מאנגלית: הרב אליקים קרומבין. תל אביב, ידיעות אחרונות – ספרי חמד ומכללת הרצוג גוש עציון, תשע"ב. 295 עמ'.

(info@ybook.co.il)

השנה תמלאנה ארבעים שנה לעמידתו של הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א בראשות ישיבת הר עציון, לאחר שנקרא ע"י מייסדה, הרב יהודה עמיטל זצ"ל, לעמוד לצידו בראשה. אין שום ספק שהשפעתו החינוכית של הרב ליכטנשטיין חורגת הרבה מעבר למעגלי תלמידיו, שקבלו תורה מפיו בתחילה בשיבה-אוניברסיטה ליד חותנו הגדול הרב סולוביצ'יק זצ"ל, ולאחר עלייתו ארצה בתשל"א בישיבת הר עציון, ב'מכון גרוס' – שלוחת ישיבה אוניברסיטה בבית וגן בירושלים, ובמקומות רבים נוספים. בספר זה מובאות תריסר שיחות שמסר הרב ליכטנשטיין בהזדמנויות שונות, כשהן מעובדות, מוערות, מתורגמות בשעת הצורך ומסודרות בידי כמה מתלמידיו. בין השיחה הראשונה בספר שנמסרה בשנת תשל"ה, ויש בה דיון והעמקה בסוגיות הביטחון בה' בעיקר בעקבות ההלם הציבורי ששרר בארץ אחרי מלחמת יום הכיפורים, ועד השיחה האחרונה בקובץ שנמסרה בשנת תשס"ג, שעוסקת בשילוב שבין תיקון המידות ואיזון הערכים הנחוצים לכל עובד ה' באמת, מתייחס הרב שליט"א למגוון סוגיות ערכיות, מוסריות, אמוניות, חינוכיות ותורניות, כאשר דבריו מבוססים על דברי חז"ל וגדולי הדורות, ונשענים לעיתים גם על 'חכמה בגויים' – דברי הגות ומוסר משל חכמי אומות העולם, שגם בכתביהם הרב בקיא להפליא (בצערותו היה – לצד תפקידו כראש ה'כולל' של ישיבה אוניברסיטה – מרצה לספרות באותו מוסד). הספר כבר יצא לאור באנגלית ובעברית לפני מספר שנים, אבל עתה החליטה הוצאת 'ידיעות ספרים' להוציא מהדורה מהודרת ומתוקנת חדשה, בעיקר כדי להנגיש את הספר לציבורים רחבים שלא ידעו עד עתה את הרב ליכטנשטיין שליט"א ואת הגותו; לאחר הפרסום הרב שיצא לספר 'מבקשי פניך' – שיחות של הרב חיים סבתו עם הרב ליכטנשטיין בנושאי יהדות שונים, שיצא לאור לפני כשנתיים – מניחה ההוצאה

שגם ספר זה יעורר עניין לא פחות. הלז שבתורתו החינוכית של מו"ר הרא"ל שליט"א היא שקיימות דרכים שונות לעבודת ה', אך בכל מקרה כל פרטי חיי האדם חייבים להיות חלק מאותה עבודת ה'. יהי רצון שכל תלמידיו, אלו שזכו וזוכים להיות קרובים אליו וללמוד תורה מפיו – ואלו שיתקרבו לעבודת ה' דרך ספר זה, יפנימו ויחיו את חייהם לאור מסר אמיתי, מחייב וקדוש זה.

שדות בכסף יקנו. רכישת בתים וקרקעות בארץ ישראל. מאת אברהם פרי. עריכה: הרב אריה כץ. ירושלים, מכון פוע"ה הוצאה לאור, תשע"ב. 244+258 עמ'. (02-6515050)

מצות יישוב הארץ אקטואלית היום יותר מתמיד. היא כוללת בעיקרה את החובה להשתדל להיות בעלים על חלקי ארץ ישראל, לשלוט בהם ולחיות בהם, ובכל חלק מחלקי המצוה כלולים פרטים וכללים רבים בעלי משמעות הלכתית. הרב אברהם פרי, בוגר ישיבת 'חברון' ומכון הרי פישל, שבתוקף תפקידו כעורך דין (בארץ אך בעיקר בארה"ב) עוסק הרבה בעסקי נדל"ן בארץ ישראל, החליט להיכנס לעובי הקורה וללקט מדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים העוסקים בנושא מצות רכישת קרקעות ארץ ישראל. מסקנתו היא שלכל הדעות, גם למקצת הדעות שמצות ישוב א"י אינה נוהגת בזמן הזה מסיבות שונות, רכישת הקרקע וגאולתה מידי הגוים הינה מצוה גדולה וחשובה בכל עת. בין לבין עוסק הספר במעלת הישיבה בארץ, בתיעוד העליות לארץ במהלך ההיסטוריה, בדברי הגות ומחשבה בעניין רכישת קרקעות בארץ ישראל, ובעידוד לרכישת שדות ובתים בארץ. המחבר סוקר את הרכישות המוזכרות בתנ"ך, מאז שקנה אברהם אבינו ע"ה את מערת המכפלה מיד בני חת ועד לשיבת ציון בימינו, מביא את מדרשי חז"ל על הייחס בין קירוב הגאולה ויישוב הארץ ואת 'הקריאות הגדולות' של גדולי ישראל בדורות הקודמים על דבר הצורך לגאול את אדמת ארץ ישראל, אך הוא מתרחק כמו מאש מכל מה שריח של פוליטיקה או 'השקפה' נודף ממנו. נספח מפורט עוסק בגבולות הארץ לפי השיטות השונות, והספר נחתם בביליגורפיה שלמה ובביוגרפיות של החכמים המוזכרים בספר. יישר כוחו של המחבר ושל עוזריו המוכשרים – הרב כץ שערך את הספר, הרב אבישי מייטליס מיישיבת מרכז הרב שסייע באיסוף המקורות, והרב יונתן רבינוביץ' שתרגם את הספר לאנגלית (התרגום נמצא במחצית השנייה של הכרך).

נתיבי מאיר. אסופת מאמרים. מרכז שפירא, תשע"ג. ח+456 עמ'. (02-5380195) ד"ר מאיר רפליד, מחנך וחוקר, מרצה בכיר ומוערך באוניברסיטת בר אילן ובמכללות שונות, אדם נעים הליכות ומאיר פנים, אסף לספר מכובד זה כחמישים ממאמריו, מהערות קצרות – ועד מחקרים שלמים. המכנה המשותף של המובא בקובץ הוא בהירות, דיוק, חידוש, בירור, הצגה שלמה של הנושא או בירור מלא של הספק, והעמדת דברים על דיוקם. חמישה מאמרים עוסקים בענייני מקרא; אחד מהם, בן שני עמודים בלבד, דן בביטוי השגור בפי המפרשים 'מעשה אבות סימן לבנים', ובו מראה ר' מאיר רפליד שהצבעה על המקורות המקובלים של ביטוי זה בגמ' בסוטה לד, א ובמדרש בראשית רבה אינו מדויק; כנראה שדווקא ממדרש תנחומא (מהד' בובר לה, ב), בו נאמר 'סימן מסר הקב"ה לאברהם שכל מה שאירע לו אירע לבניו', נאסף הביטוי החשוב הזה. אולם הוא מוסיף שיתכן שקיים מקור עוד יותר מדויק: בספר חמדת ימים המיוחס לרבי שלום שבזי מתימן (שיצא לאור מכת"י בירושלים תשל"ז); לא מדובר על ספר חמדת ימים הידוע, שדרכו להעתיק כלשונם מדרשים ידועים ואבודים, נכתב בעמ' מז:

רמז לו הקב"ה שאין בניו עתידין להתגדל אלא ע"י גלות... כי מעשה האבות סימן לבנים' וכו'; בהנחה שגם את הפיסקה הזו העתיק המלקט ממדרש כלשהו – הרי לפנינו מקור מדיק של משפט זה. בשני עמודי המאמר (שהתפרסם לראשונה בדף לפרשת השבוע של אוניברסיטת בר אילן בשנת תשס"ד) מזכיר מחברו עשרות מקורות עתיקים ומחקרים חדשים, דברים שבעל-פה שמסרו לו מלומדים וחוקרים ופרטים מיידע אישי מקיף, בירורים מאת מוריו בעבר ותלמידיו בהווה; והוא עוד מספיק לסיים בידיעה פיקנטית: ר' יעקב עמדין מזכיר את הביטוי הזה בשו"ת שלו (שאילת יעבץ ח"א סי' עה) בהקשר אישי: היעב"ץ פסק לכהן-מסופק שאין לו לעלות לדוכן – וספג על כך ביקורת חריפה מ'בעלי מדנים'; והנה התברר לו שאף לאביו ארע מקרה דומה כשהיה רב באמסטרדם, וגם הוא סבל מנחת זרועם של אלו שלא אהבו את הפסק הזה; הוא כותב: 'וכמקרה ראשונים מקרה אחרונים, ומעשה אבות סימן לבנים, כי כל מה שקרה ליעקב קרה לאביו מלפנים'... מאמרו קצר, מושלם, המחזיק את המרובה. כעשרים מאמרים עוסקים בענייני תפילה ומועדים – נוסחי תפילה, תיקוני גירסאות, בירורי הלכה ומנהג, ועוד חמישה עשר עוסקים בפולין וחכמיה, בעיקר בדמותו ובפועלו התורני-ספרותי של המהרש"ל, שד"ר רפאל עסק הרבה בתולדותיו ובתורתו. עוד עשרה מאמרים עוסקים בענייני סופרים וספרים, בעסקי צנזורה, במילונאות תלמודית ובמחקרי ספר, ובהם בירור יסודי של משמעות האימרה 'טוב שבגויים הרוג' (המאמר נדפס לראשונה בקובץ החשוב 'דיני ישראל' בשנת תשנ"ח) – הביטוי הקשה הזה נפסק להלכה בשו"ע עם התוספת המבארת 'בשעת מלחמה', שמקורה במסכת סופרים (פ"ו ה"ז); אמנם מעיר המחבר בצדק שבמסכת סופרים שהייתה לפני בעלי התוספות לא נמצאו התיבות 'בשעת מלחמה' (עי' תו' ע"ז כו, ב ד"ה ולא מורידין) אלא רק ב'ירושלמי' עלום שאינו לפנינו, אך יתכן שאותו 'ירושלמי' היה המקור לרמב"ם שפסק (רוצח פ"ד ה"ה) 'הגויים שאין בינינו ובינם מלחמה... אין מסבבין להם המיתה' – ומכלל לאו אתה לומד הן, או שאולי כך הייתה גירסתו של הרמב"ם במסכת סופרים עצמה. ומתוך שנושאי הכלים, ה"ט"ז והש"ך ואחרים, מקבלים הלכה זו כפי שהיא – מבין ד"ר רפאל שידה של הצנזורה לא הייתה כ"כ כבידה בפולין שלפני ארבע מאות שנה... ואפרופו צנזורה – בשני מאמרים קצרים מבכה המחבר את התופעה של השמטת הסכמות הרא"ה ודברי תורתו מספרים היוצאים לאור מחדש ע"י מדיסטים מן הציבור החרדי, דבר שלא עלה על ליבם של גדולי ישראל מהדור ההוא – וגם לא מקובל על 'גדולים' בני דורנו! ה' הטוב יכפר בעד. הספר מסתיים ברשימת 'מקום פרסומם הראשון של המאמרים' ובמפתח קצר (קצר מדי!). יישר כוחו של המלבה"ד ד"ר אהרן ארנד שטרח הרבה להכין אסופה זו לכבוד מורו לשעבר, ו'חמרא למריה' – התודה והברכה לד"ר רפאל על קיבוץ תורתו שבכתב, יה"ר שימשיך ללמוד ולכתוב עוד שנים רבות בבריאות איתנה בעז"ה.

שעות שוות בהלכה. בירור וליבון שיטת הסוברים שחישוב שעות היום בהלכה הוא לפי שעות שוות. יצחק זילבער. מאנסי ניו יורק, תשע"ב. שצ עמ'. (02-3720193#3)

רבים הם הספרים והקונטרסים הדנים בזמני היום בהלכה, ורבות השיטות במקצוע מסובך זה. אולם הדעה השלטת היום בין הפוסקים היא שחישוב השעות מתבסס על העיקרון של שעות זמניות, היינו ש'שעה' בהלכה היא מושג שמשתנה לפי אורך היום (או אורך הלילה) בימות השנה השונים, והוויכוח הוא רק איך מונים שעות אלו, מתי מתחילה ומסתיימת ספירת שעות היום וספירת שעות הלילה, ועוד ועוד. אולם יודעי ספר יודעים שכמה וכמה מגדולי הראשונים והאחרונים בעיקר באשכנז כלל לא סברו כך – לדעתם במשך כל השנה מודדים את זמני היום

בהלכה בשעות שוות, קבועות, למרות שאורכם של היום והלילה משתנה, והזריחה והשקיעה וצאת הכוכבים חלים בכל יום בזמן שונה מאשר ביום הקודם והיום הבא. שיטה זו, שנראית על-פניה מוזרה ביותר, ושאפילו אם יש בה ממש – נראה פשוט שהיא דחוייה לגמרי מההלכה, מתברר לפתע שכמוה נקטו להלכה לא פחות מאשר מהר"י איסרלין בעל תרומת הדשן [עיין בנספח למהדורה החדשה של הספר 'לקט יושר' חלק א' לתלמידו ר' יוסף ב"ר משה, שיצאה לאור ע"י מכון שלמה אומן בשנת תש"ע, בו נידונה בהרחבה שיטה זו ע"י הרב זלמן מנחם קורן שליט"א], הש"ך, ר' יעקב עמדין ועוד רבים מגדולי הפוסקים, ועוד יותר – שעל פיה נהגו הלכה למעשה בקהילות חשובות ומרובות בכל רחבי מרכז אירופה ומזרחה עד הדורות האחרונים! הרב יצחק זילבר, ת"ח וחוקר תורני וראש כולל מעיר התורה מאנסי שבארה"ב, יגע במשך שנים בנושא סבוך זה, קרא ולמד כל ספר שעוסק בזמני היום בהלכה בכלל ובשיטות ראשונים אלו בפרט, שנה את הסוגיות בעיון רב והתייעץ עם מומחים לדבר בעולם כולו, ולאחר שמיצה את הנושא על כל צדדיו פירסם ספר שלם העוסק בסוגיה חמורה זו. נוסף להצגת העובדות הלמדניות וההלכתיות של שיטת 'השעות השוות', האיר הרב זילבר באור חדש כמה סוגיות בגמ' על פי אותה שיטה, והרחיב מאוד בביאור מדידות השעה השונות וחישוב השעות השוות על פי שעוננו בכל ימות השנה. כך למשל הוא מחדש ומוכיח שעל פי שיטה זו סוף זמן תפילת מנחה הוא שש שעות שלמות (לא זמניות!) אחר חצות היום בכל ימות השנה! הוא מראה שגם בתוך שיטת 'השעות השוות' קיימים כמה חילוקי דעות בין גדולי הפוסקים, ויש מהם שלעניין סוף זמן קריאת שמע בבוקר מדדו שעות שוות מהזריחה האמיתית, וכך גם לעניין סוף זמן תפילת מנחה למפרע מהשקיעה האמיתית, תוך התעלמות, מוזרה ממבט ראשון, מהצורך ברצף של תריסר שעות ליום ותריסר שעות ללילה, וכך נוצרו על פי שיטתם כמה מערכות זמנים שונות ביום אחד! זהו ספר עמוק, לא פשוט, הדורש מן המעיין בו להקדיש שעות רבות של לימוד כדי לרדת לסופם של דברים, אך נראה שבסופו של דבר המשתדל יצא ברכוש גדול. שבעה שערים בספר ובהם כעשרים פרקים, כאשר בשער האחרון מובאים דברי אחד עשר פוסקים שעסקו בשעות השוות מבוארים ומוערים, ביניהם ר' יעקב הכהן מפפד"מ בעל 'שב יעקב', החתם סופר, ר"ש קלוגר, שו"ת משכנות יעקב, ספר 'מאורי אור' לר' אהרן וורמס ממיץ, שו"ת 'חסד לאברהם' לר' אברהם מבוטשטש, שו"ת 'מנחת אלעזר' של האדמו"ר ממונקטש, תשובה ארוכה של הרב פיינשטיין (שהמחבר מעיר עליה כסדר, ואף נשאר בכמה תמיהות על הגרמ"פ זצ"ל) ועוד. בנספח מביא המחבר כמה פסקאות באנגלית מהספר 'ההיסטוריה של הזמן' (The history of time) ובו הסברים והגדרות מקצועיים של מושגים שונים בתחום שעות היום שנידונו בשער השישי, וחבל מאוד שפסקאות אלו לא תורגמו לעברית. אין אני ראוי להביע את דעתי העניינית בתחום שאני מבין רק את קצה שוליו, אבל אין ספק (וכך בולט גם במכתבי גדולי הרבנים שעברו על הספר ודנו עם המחבר על הנושאים הנזכרים בו המובאים בראש הספר) שמדובר על יצירה מיוחדת במינה, שיזמן 'עיכולה' באופן טבעי ארוך מהמקובל בספרים תורניים, אבל היא תטיל את חותמה על העיסוק בתחום הלכתי עמוק ומסובך זה של 'זמני היום בהלכה'.